

DARKO DAROVEC, *Novija povijest u »Pregledu zgodovine Istre«, Kopar 1992.*

Darko Darovec mladi je arhivist u Pokrajinskom arhivu u Kopru, a istodobno jedan od veoma aktivnih povjesnika slovenske Istre i motornih snaga relativno mladoga Zgodovinskog društva za južno Primorsko; autor je više članaka, a knjigu Pregled zgodovine Istre objavio je u izdanju spomenutoga društva i *Primorskih novic*, kao prvi svezak »Knjižnice Annales«, zbornikâ koje je nedavno to društvo počelo izdavati (već u prvome broju sa svojim radovima u njemu sudjeluju i hrvatski povjesničari). Zapravo je Darovčev tekst prvotno tiskan kao podlistak u *Novicama*, ali je sada dopunjen novim ilustracijama i popisom upotrijebljene literature. Podsticaj tome novinskom podlisku i sada dopunjenom stručnom tekstu/knjizi zapravo je aktualna situacija — Istra je rascjepkana na tri djela, nalazi se u hrvatskoj, slovenskoj i talijanskoj državi, pa su otvoreni i neki novi problemi. Osim Predgovora, knjiga ima još deset poglavlja koja se dalje dijele na posebne odjeljke. Ovom prigodom osvrnut ćemo se na noviju povijest te zemlje, u vremenu od kraja XVIII. st. do naših dana; zato samo spominjemo i poglavlja »Antika«, »Srednji vijek« i »Novi vijek«. Već u uvodnom poglavlju: »Pregled zgodovine o Istri« autor mora nešto iscrpnije početi s XIX. stoljećem; nabraja časopise, te one autore koji su se — po njegovu mnijenju — istakli na području historiografije Istre. To su s talijanske strane P. Kandler, T. Luciani, C. Combi, C. De Franceschi, G. De Vergotini i B. Benussi, s njemačke strane W. Lenl i E. Mayer, sa slovenske strane F. i M. Kos, S. Rutar, M. Pahor, G. Gestrin i D. Mihelič, a u grupu hrvatskih istraživača, koje valja kao najznačajnije spomenuti, ubrojio je Danu Grubera, Vjekoslava Spinčića, Luku Kirca, Branka Marušića, Danila Klenu i Miroslava Bertošu. Ovdje moramo otvoriti zagradu: veoma je skroman povijesni opus o Istri prve trojice; uz to, Kirac i Spinčić i nisu znanstvenici i stručnjaci, već publicisti (a Spinčić i poznati političar), koji su se samo uzgred bavili poviješću, i to kao publicistikom a ne strukom i znanošću, dok je Gruberov prilog o Istri već u trenu objavljivanja — između dva svjetska rata — negativno ocijenjen; stoga je suvišno spominjanje njihovih imena u užem izboru hrvatskih istraživača, a pogotovo u korelaciji s ostala tri navedena povjesnika koji su zaista značajni znanstvenici. Klen i Slovenac Marušić (radio je u Puli) s pravom su navedeni, kao i Miroslav Bertoša. Začuduje da autor ne spominje neke druge, npr., barem jednoga Dragovana Šepića, poznatog i u međunarodnim razmjerima. Nije točan autorov navod kojim među hrvatskim historičarima ističe neki »stručni kadar, koji se oblikovao oko revije rovinjskog Centra za povijesna istraživanja — Atti (1970)« (str. 8), jer je tu zapravo riječ o instituciji naših Talijana pod imenom Centro di ricerche storiche; on se uglavnom oslanja na znanstvenike i stručnjake iz Italije, a malo na hrvatske istraživače koji su se razvijali samostalno ili u sklopu hrvatskih institucija i udruženja. Centro di ricerche storiche ima zaposlena samo dva stručnjaka, ali pripadnika talijanske narodnosti. Ipak, ta primjedba ni najmanje ne umanjuje velik doprinos što ga je taj Centar pod dugogodišnjim vodstvom kolege Giovannija Radossija dao povijesti Istre u cjelini (ne samo putem zbornika »Atti«,

već i putem zbornika »Quaderni«, te više posebnih izdanja), naravno, pretežno povijesti koja bolje osvjetljava talijanski život u Istri.

Autor je uvid u noviju povijest Istre — točnije: povijest Istarskog poluotoka, dakle i njegov talijanski i slovenski i hrvatski dio, dao u obliku cjeline događanja na cijelom poluotoku, dakle, na područjima koja sada pripadaju (najvećim dijelom) Hrvatskoj, (manjim dijelom) Sloveniji i (najmanjim) Italiji; i to u tri poglavlja: »Doba meščanskih revolucij«, »Obdobje utrditve meščanstva in nacionalnih trenj« i »Doba totalitarizmov«. Autor u njima veoma sažeto, gotovo enciklopedijski prikazuje Istru u doba Napoleonovih osvajanja, u prvom razdoblju austrijske vlasti od 1797. do 1805. godine, pa opet Istru u francuskoj vlasti — u sklopu »Kraljevstva Italije« (zapravo sjevernog dijela Apeninskog poluotoka), kada je Istra postala vojvodinom; no, uskoro se situacija promijenila — Istra je ušla u poznate »Ilirske provincije«, kao jedna od pokrajina, ali u statusu izjednačena s francuskim departmanom. Autor, dalje, ukazuje na najvažnije momente iz toga vremena francuske vladavine. U doba austrijske vlasti — od 1813. do 1918. godine — Istra je (nakon početnih uzastopnih upravnih promjena) okružje (od 20-ih godina) sa sjedištem u Pazinu, te pokrajina (od 60-ih godina) sa statusom markgrofovije, sa sjedištem u Poreču, s vlastitim saborom i zemaljskom vladom, ali u sklopu Austrijskog primorja (s Goriškom i Trstom), s namjesništvom u Trstu. Autor zatim govori o osnovnim gospodarskim smjernicama, o razvoju nacionalnih odnosa u prvoj polovici XIX. st., i potom, od 1848. dalje, o naglijem razvoju nacionalizama iz kojih se uskoro na talijanskoj strani izrodio iredentizam (ovdje treba upozoriti da autor iredentizam označuje isključivo talijanskim, a po našem je mišljenju on u Istri politika talijanaško-talijanskog uskoga vladajućeg kruga). Darovec, dalje, prikazuje hrvatski i slovenski pokret u Istri kao jedinstveno »slavensko narodno gibanje«, što nije točno (očito u tome slijedi mišljenje talijanske historiografije), jer se hrvatski i slovenski pokret odvojeno mogu pratiti već za prvoga naraštaja hrvatskih i slovenskih nacionalno-političkih boraca, u 60-im i 70-im godinama, a ne tek od vremena Spinčića, Laginje i Mandića, »koji su zagovarali priključenje Istre Hrvatskoj«. Oni su to doista i činili, javno inzistirajući na tome od 80-ih godina, kada su preuzeli u svoje ruke hrvatski pokret, ali je sjedinjenje s Hrvatskom zdušno zagovarao i na tome radio i prethodni naraštaj na čelu s biskupom Jurjem Dobrilom i dr. Dinkom Vitezićem. Autor se sada — što je posebna rijetkost u dosadašnjim sličnim radovima o Istri — podrobnije pozabavio stvaranjem slovensko-hrvatske etničke međe (vjerojatno je to odgovor — u skladu s uvodom — na aktualne probleme u Istri i na pitanje o državnim granicama suverene hrvatske i slovenske države te na povremene rasprave koje se javljaju u dnevnom i ostalom tisku, pa i u međusobnim nadmudrivanjima odgovornih političara dviju republika); na str. 70 daje narodnosnu tabelu za godine 1846., 1857., 1880., 1890., 1900. i 1910., i to za Slovence, Talijane i — nevjerojatno — za Srbohrvate! Dakle, onako kako su pisali talijanaško-talijanski i talijanski pisci, iredentisti, tvrdeći da u Istri nema Hrvata. Naravno, situacija je tada bila obratna, pa je suvišna ta konstrukcija preuzeta iz razdoblja iredentizma, koju je bio zadržao i fašizam. Autor taj dio zaključuje kratkom bilješkom o zbivanjima za prvoga svjetskog rata. Posljednje, treće, poglavlje znatno je kraće. Već je prije autor upozorio da je Istra nakon definitivnoga međunarodnopravnog rješenja u korist Italije bila podijeljena u tri

provincije, te govori o manje-više poznatim povijesnim kretanjima u Istri pod Kraljevinom Italijom od 1918. godine dalje. Isto tako — premalo — govori i o zbivanjima u tijeku drugoga svjetskoga rata. Zanimljivo je da ne spominje kako je Istra ušla u drugi svjetski rat prije nego velika većina ostalih dijelova Hrvatske i Slovenije, ni odluke antifašističkih partizanskih organa — slovenskih i hrvatskih istarskih i primorskih — o prekidanju državnopravnih veza s Italijom i uključivanju tih krajeva u njihove matice-zemlje — u Hrvatsku odnosno u Sloveniju. Ali, zato suviše spominje osnivanje hrvatskoga komunističkog rukovodstva za Istru u Karojbi u ožujku 1943. godine, koje tada nije bilo formirano. Isto tako netočno kaže da je hrvatski najviši zakonodavni organ ZAVNOH 20. rujna 1943. pribrojio »hrvatskim krajevima« (autor stavlja te dvije riječi u navodnike!) jednostavno cijelu Istru te je u tom smislu zajedno s drugim od Italije anektiranim dijelovima pridružio »matici zemlji — Hrvatskoj« (i te riječi autor stavlja u navodnike, str. 73). Zapravo, ZAVNOH je potvrdio odluku Okružnog NOO-a za *hrvatsku* Istru u Pazinu od 13. rujna, pa je s maticom zemljom *Hrvatskom* (bez navodnika!) sjedinio *hrvatsku* Istru. To se dogodilo jednako kao što je Narodnoosvobodilni svet za Primorsko Sloveniju preuzeo vlast na svom dijelu Slovenije, dakle, u *slovenskoj* Istri (proglas, 11. 9. 1943.), a potom osnovao i devet okružnih NOO-a, među kojima i »brkinsko-isterski«. U vezi s tim autor govori i o pitanju slovensko-hrvatske granice, te o dogovorima obiju strana NOP-a 1944., pri čemu se, uz ostalo, oslanja i na mišljenje povjesničara Boga Grafenauera. Isto tako malo — nerazmjerno s opsegom materije — govori autor i o diplomatskoj borbi za Istru nakon drugoga svjetskog rata, ali zato više o Slobodnom Teritoriju Trsta, kao Zonama A i B, te ističe veliku slovensku žrtvu za Jugoslaviju jer da je godine 1954. STT podijeljen u odnosu 1:4 na štetu Slovenaca. Na kraju se osvrće na pitanje veoma aktualno u talijanskoj historiografiji i publicistici u Italiji i u Istri — na egzodus, pa tome posvećuje poseban odjeljak: »Uzroci iseljavanja«. Pri tome, međutim, ne kaže i to koji su se Talijani iseljavali: autohtoni ili doseljenici, ni da su se kao Talijani prijavili i neki Hrvati, a — možemo pretpostaviti — i Slovenci iz slovenske Istre. Točna je, međutim, njegova ograda da se o broju iseljenih može govoriti tek nakon uvida u arhivske izvore, te da posebno treba uzeti u obzir popis stanovništva iz 1910. godine. Na kraju autor daje uvid u dio literature, rekosmo — odviše skromno, a treba reći da nije ni kritički odabrana. Tu su još i sažeci na talijanskom, njemačkom i engleskom jeziku. Sadržaj knjige obogaćen je ilustracijama.

Zanimljivo je da mladi autor nije dao nikakvo završno poglavlje, ni neku zaključnu riječ, pa tako ni u pogledu nove državne granice između Hrvatske i Slovenije u Istri, koja je bila neposredan povod da objavi ovu knjigu. Završava iseljavanjem dijela Talijana, no, rekli smo da nisu odlazili samo oni; s pravom podsjeća na državni popis stanovništva iz 1910., jer je nakon toga bilo znatnih promjena. Na kraju, može se konstatirati: i uz neka »čudna« stajališta, Darovčev je djelo zanimljiv i koristan pregled povijesti Istre u XIX. i XX. st., dajući prilično cjelovitu sliku, ažuriranu nekim novim podacima; ponegdje samo hladno registrira događaje, drugdje se upušta u komentare pa i u analize, ili ulazi čak i u polemiku. Autor ima pravo kada ovim pregledom — posljednjom riječju slovenske historiografije — podsjeća da je Istra zapravo jedna zemljopisna i geopolitička gospodarska cjelina, te da treba poraditi na

tome da se i odnosi između triju graničnih država — Hrvatske i Slovenije, Slovenije i Italije te Hrvatske i Italije — urede tako da kopnene i morske državne međe budu što manje vidljive — onakve kakve su već odavno u Zapadnoj Europi.

Petar Strčić

ARCHIV 1991, Jahrbuch des Vereins für Geschichte der Arbeiterbewegung (Wien 1991)

Problematika »inscenirani procesi« u donedavno socijalističkim zemljama Istočne Europe unatrag desetak godina zacijelo je najprepornija odsutna tema unutar suvremena historiografskog posla. Nije bila toliko riječ o prijetvornosti povjesničarske struke u zemljama tzv. istočnoeuropskog bloka, koja je umjesto povišene distance, kao spasonosnog izgovora, rabila realitet »tabu« tema kao modus preživljavanja, koliko o postojanju metapsiholoških modela sublimacije (historijskih fakata, izvora, tragova uvida, vanjskih prepoznavanja) i nepristanka na javnu označenost s nerijetko političkim konzekvencijama.

Nedvojbeno je da se zbiljskim uvidom u sudbine žrtava insceniranih procesa staljinističkog tipa mijenja cjelina diskursa, jer se fakti ne pretaču tek u historijske činjenice, a vlastiti uvidi samo u interpretacijsku analizu istine o socijalističkom sustavu.

Stoga pristup toj zahtjevnoj istraživačkoj temi, koju su ponajprije prezentirale u memoarskim i biografskim priložima izravne žrtve samih procesa te poneki svjedoci, nalaže obzirnost i osjetilnost istodobno, koja zbog općih mjesta nipošto ne previđa spomenute psihoanalitičke samorefleksije. Otuda i uvodničar Archiva 1991., koji je u cjelini posvećen naviještenoj temi, naglašava problem vlastita identiteta i vrijednosti osobnih osjećaja žrtava — najzornijim svjedočanstvom vremena označenog kao »eksperiment proizvodnje novih ljudi« (str. 8).

Archiv je inače respektabilan godišnjak Društva za povijest radničkog pokreta iz Austrije, a ideja za ovaj tematski broj nastaje potkraj 1990. godine kada se okupljanjem recentnih priloga najistaknutijih historičara na Međunarodnom skupu o staljinizmu potkrepljuje njezino značenje. Broj je upriličen zahvaljujući financijskoj potpori austrijskog Ministarstva za znanost. Na jednom su mjestu tako, prema nakani priređivača, sabrani radovi eminentnih historičara poput Karela Kaplana, Hermana Webera, Jana Foitzika, Reinerja Tosstorffa, Stefana Bianchinija i drugih, koji s različitim naglascima pristupaju toj višeslojnoj problematici.

Radi podrobnije informacije navodim da Archiv 1991. donosi ove priloge:

George Hermann Hodos: Inscenirani procesi u Istočnoj Europi od 1948. do 1954., Lazar Brankov: Jedno svjedočanstvo u Rajkovom procesu, Karel Kaplan: »Masovna nezakonitost« i politički procesi u Čehoslovačkoj od 1948. do 1953.,